

Dış Ticaret Kontrolünde Kontenjan Usulü ve İktisadi Hayata Etkisi

Kader Akdağ Sarı*

Öz

Lozan Antlaşması'nın Türk dış ticareti üzerinde getirmiş olduğu kısıtlamaların 1929 yılı itibariyle son bulmasıyla, Cumhuriyet idaresi dış ticarete bağımsız ve etkin kararlar almış, yine aynı yıllarda Dünya Ekonomik Buhranının sebep olduğu artan dış ticaret açığını kontrol altına alacak düzenlemeleri hayata geçirmeye çalışmıştır. En önemli tedbirlerden biri de 1931'de 1873 sayılı kanunla uygulamaya konan Kontenjan Usulü'dür. Dış ticaret üzerindeki müdahalelerle 1933'den 1938'e kadar ithalatın yapısı değişirken, 1930'lardan itibaren Türkiye dış ticaret fazlası vermiştir. Ancak Kontenjan ve Takas Usulü, yurtdışında gelişmekte olan ticareti ve sanayi kesimini zarara uğratmıştır. İthalatı yapılan hammaddelerin kısıtlanmasının yanı sıra usuldeki aksaklıklar, üretimin azalması sonucunu doğurmuş, oluşan belirsizlik ortamı, ticari faaliyetlerin aksamasına sebep olmuştur.

Çalışmanın amacı; 1930'lu yıllarda dış ticaret üzerindeki korumacı tedbirlerden Kontenjan ve Takas Usulü'nün, iç piyasada ticaretten sanayiye her türlü iktisadi kesim üzerindeki etkilerinin incelenmesidir.

Anahtar Kelimeler: Kontenjan ve Takas Usulü, Müdahale, Dış Ticaret, Korumacılık.

Quota Procedure in Foreign Trade Control and Its Impact on the Domestic Economy

Abstract

The Republican administration had taken independent and effective decisions in foreign trade since the restrictions imposed by the Treaty of Lausanne on Turkish foreign trade ended in 1929. In the same years, the government tried to implement regulations that would control the increasing foreign trade deficit caused by the Great Depression. One of the most important measures had been the Quota and Barter Procedure, which was put into effect in 1931 with the law numbered 1873. While the structure of imports changed from 1933 to 1938 as a result of the foreign trade interventions, Turkey had had foreign trade surpluses since the 1930s. However, this method damaged the developing trade and industry sectors in the country. In addition to the restriction on imported raw materials, the disruptions in the procedure reduced production.

The objective of the study is to investigate how the various economic sectors were affected by the Quota and Barter Procedure, one of the protectionist and restrictive policies on international commerce in the 1930s.

Keywords: Quota and Barter Procedure, Intervention, Foreign Trade, Protectionism.

*Dr. Öğr. Üyesi | Kırklareli Üniversitesi, SBMY, Finans-Bankaçılık ve Sigortacılık Bölümü

kader.sari@klu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-6275-8277

DOI: 10.36484/liberal.1214567

Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 28, Sayı:110, Bahar 2023, ss. 41-63.

Gönderim Tarihi: 5 Aralık 2022 | Kabul Tarihi: 20 Mart 2023

Giriş

Cumhuriyetin devraldığı ekonominin üretim yapısı, büyük ölçüde tarıma dayalı, istikrarsız ve dışa bağımlıydı. 1923-1926 yılları arasında tarımsal üretimde artış yaşanmış olsa da¹ göstergelere göre 1910'lardaki düzeyine ulaşamamıştı. Doğal şartlar, bitki ve hayvan hastalıkları gibi etkiler hububat üretiminde büyük istikrarsızlıklara neden olduğundan sık sık hububat ithali de gerekmekte, hububat üretimi ise yıldan yıla %40-50 oranında değişim göstermekteydi (Kazgan, 2013, s. 48). Tütün, kuru üzüm, pamuk, incir, fındık, yün, afyon ve yumurta gibi ürünler toplam ihracatın %60-72'sini, sınai tüketim malları ise ithalatın çok büyük bir bölümünü oluşturmaktaydı (Boratav, 2011, s. 50). 1923-1929 döneminde ithalatın %20'si makine demir çelik ve ulaştırma araçlarından oluşan yatırım malları, %10'u akaryakıt, deri, kauçuk gibi hammaddeleri geri kalan %70'i ise başta pamuklu ve yünlü olmak üzere tüketim mallarından oluşmaktadır (Kazgan, 1977, ss. 258-259). Kısacası Türkiye, dünya ekonomisinde hammadde ihraç eden buna karşılık mamül mal ithal eden ülke olduğunu ifade etmek mümkündür.

Sanayinin gelişme hızı ise ilk yıllarda yıllık %10,2 gibi bir ortalamaya ulaşmış olsa da millî gelirin öncü sektörü olmaktan uzaktır. Gerçekleşen büyüme hızları sanayileşme temposundan ziyade, yeniden inşa sürecinin yansımalarıdır (Boratav, 2011, s. 51). 1927 sayımına göre toplam 65,245 müessesede, çalışan sayısı yaklaşık 267 bin kişidir. 3 ve 3 kişiye kadar işçi çalıştıran kuruluşların oranı %79 iken, 10'dan fazla işçi çalıştıran kuruluşlar ise sadece %3 dolayındadır (1927 Sanayi Sayımı, 1969, ss. 9-10).

1923-1938 yılları arasında dönemin ekonomi politikası, ekonomiyi millileştirme ve kapital birikimini artırma amacını taşımaktadır. Döviz, dış ticaret, para-kredi ve maliye politikalarıyla, Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ödenmesi, başta demiryolları olmak üzere çeşitli millileştirmeler, alt yapının kurulması ve ilk sanayileşme girişimleri bu dönemin temel gelişmelerindedir (Kazgan, 1977, s. 272). Ancak yurtiçinde ve yurtdışında yaşanan gelişmeler, bu hedefleri hükûmetin serbest piyasa koşullarında gerçekleştirmesine imkân vermemiştir. Bu sebeple hükûmet henüz dünya buhranının etkileri hissedilmeden, dış ticareti ve kambiyo piyasasını kontrol etmeye başlamıştır. 1929'daki ödeme güçlüklerinin hemen ertesinde ithalatın kısılması, ihracatın teşvik edilmesi amaçlanmıştır (Keyder, 2010, s. 131). Alınan tedbirler sonucu 1930lu yıllarda ülke ticaretinin %80'ninden fazlası takas ve karşılıklı ticari anlaşmalarla yürütülmüştür (Pamuk, 2011, s. 287). Dünyadaki krizin

1 1924-1929 yılları arasında tarımsal hasılanın yıllık büyüme hızlarının ortalaması % 8,9'u bulmuş, dönemin millî gelir büyüme hızını (%8,6) aşmıştı (Boratav, 2011, s. 51).

derinleşmesiyle himayecilik giderek artmıştır. Dönemin olağan dışı koşullarında alınan tedbirler, devletin piyasaya daha fazla müdahalesini gerektirmiş ve piyasanın temel aktörü olmasını gerekli kılmıştır. Dönemin uygulamaları dış ticaretteki açığın kapatılmasında işlevsel görünse de yurtdışında gelişmekte olan ticaret ve sanayi kesimine büyük zararlar vermiş, devletçilik uygulamalarının alt yapısını hazırlayarak, müdahale beklentisini yaygınlaştırmıştır.

Çalışmanın amacı; devletçiliğe geçiş öncesinde dış ticareti denetleyici ve koruyucu tedbir olarak kabul edilen Kontenjan ve Takas usullerinin piyasada yaratmış olduğu olumsuzlukları incelemektir. Alanyazın dışında arşiv belgeleri ve süreli yayınlardan yararlanılan çalışmanın katkı sunması amaçlanmaktadır.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Dış Ticaret ve Hükûmetin Aldığı Tedbirler

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmelerini belirleyen iki önemli gelişmeden biri Lozan Anlaşması, bir diğeri de 1929 yılında patlak veren Büyük Dünya Buhranı'dır. Lozan Anlaşması'nın hükümlerine göre başta dış ticaret olmak üzere ekonomik sınırlamaların kalkacağı 1929 yılı, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nden kalan borçların ilk taksitlerinin ödemeye başlayacağı yıldır. Bu "tesadüfi" çakışma hükûmetin 1930'lu yıllarda izleyeceği iktisadi politikaların da belirleyicisi olmuştur (Boratav, 2011, s. 43).

1929 yılında Osmanlı Devleti'nin borçlarının ödemeler dengesi üzerindeki yükü yaklaşık 15 milyon lira değerindedir (Boratav, 2011, s. 49). Lozan Anlaşması'ndaki koşulların getirdiği sınırlamaların 1929 yılında sonra ermesi ve Türkiye'nin gümrük resmilerini artırma hazırlıkları, düşük tarifelerden yararlanmak isteyen ithalatçıların önemli ölçüde spekülâtif ithalat yapmasına neden olmuştur (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 33). Önceki yıla göre 33 milyon artış gösteren ithalata, borç ödemeleri eklenince Türk parasının değeri ağır bir baskı altına girmiş, dış ticaret açığı ise 100 milyon lirayı geçmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, hükûmetin para buhranını önlemek amacıyla dış ticaret ve kambiyo rejiminde ilk ciddi müdahale tedbirlerini beraberinde getirmiştir (Boratav, 2011, s. 49). Hükûmet, Türk parasının değerini korumak için 16 Mayıs 1929'da çıkarılan 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Borsalar Kanunu ile başlayıp, 25 Şubat 1930 tarihinde çıkan 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile güçlenen ve 11 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 1715 sayılı Merkez Bankası Kanunu ile para politikasını dışa bağımlı olmadan uygulayabileceği araçlar edinmiştir (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 57).

Eski Adliye Vekili Yusuf Kemal Bey, İnkılâp kürsüsünde, Yeni Türkiye'nin himayeciliğindeki başlıca unsurun, 1929 yılında Türk lirasının döviz karşısında değer kaybetmesiyle başladığını belirtmektedir. İstanbul borsasında tüm işlemler İngiliz lirası üzerinden yapılmaktadır. İngiliz lirasının yükselmesiyle Türk lirasının değeri düşmüş “*bir takım Türk hükûmetini mali zaafa düşürmek isteyenler açgözlüler* (Cumhuriyet, 1934a, s. 3)” spekülasyonlar yaparak piyasanın ihtiyacından fazla ithalat yapmıştır. 1923-1929 yılları arasında mevsimlik dalgalanma oranı ortalama %16'ya varan kurdaki hareketlilik, bir yandan büyük spekülatif kazançların kaynağı olurken diğer yandan iç mübadele hadlerini tarım aleyhine işleten bir mekanizma yaratmıştır (Kazgan, 1977, s. 234).

Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi hayat çoğunlukla dış ticaret faaliyetlerine ve bu faaliyetler için gerekli kaynağın sağlanmasına bağlıdır (Keyder, 2010, s. 122). 1929 Dünya Buhranı tarımsal mal fiyatlarını düşürmüş, tarımda ticarete yönelik üretimi besleyen ticari krediler kesilmiştir. Türk lirasındaki değer kaybı neticesinde tüccarın borç yükü artmış ve iflaslar yaşanmıştır (Keyder, 2010, s. 123). 1928 yılında 1 sterlin 956 kuruş iken 1929 yılında 1.008 kuruşa, 1930 yılında 1.034 kuruşa yükselmiştir (Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1939, s. 305).

Dünya buhranı sebebiyle tarımsal mal fiyatlarının düşmesi, ekonomisi tarıma dayalı olan Türkiye'yi olumsuz etkilenmiştir. Başlıca tarım ürünleri ihracı, fiyatlar düşmeden önce bile gelir bakımından, temel ithal mallarının giderini karşılamaya yetmemektedir (Mango, 2012, s. 538). Dış ticaret üzerindeki kısıtlamaların artacağı beklentisi 1929'da ithalatın hızla artmasına neden olmuş, 1929'un sonlarında ticaret açığı 102 milyon liraya ulaşmıştır (bkz. Tablo 2). Buhranın etkisinin henüz hissedilmediği 1929'daki ithalat patlaması, fiyatların düşmesini izleyerek iflaslara yol açmıştır (Cumhuriyet, 1929a, s. 2, 1929b, s. 2). Sadece 1929'da 1100 şirket iflas etmiş ya da faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır (Keyder, 1992, s. 49). Aynı yıl İstanbul'da 500 iflas, 600 kendiliğinden tasfiye yaşanmıştır (Silier, 1975, s. 504).

İhracatın çoğunlukla tarımsal malları içermesi, dış dünyadaki bunalımın Türkiye üzerindeki etkilerini derinleştirici bir etki yaratmıştır. Tahıl ürünlerinin fiyatları, 1929-1933 arasında hızla düşerken (Mango, 2012, s. 539), 1930-32 yılları ülkede bunalımın etkisinin arttığı dönem olmuştur (İstanbul Ticaret Odası, 2012, s. 83). Bu süreçte hükûmetin dış ticaret politikası ise, ithalat yapılan ülkeye mal satarak dengelemeye çalışmak olmuştur (Tunçay, 1992, s. 208). İthalat içindeki tüketim maddelerinin payı 1928'de %52'den 1930'ların ikinci yarısında %25'e gerilemiştir (Keyder, 2010, s. 130). Devletin

ticari hayata müdahaleleriyle ithalat azalırken, özellikle perakendeci tüccarın faaliyetleri zarar görmüştür (Kaymakçı, 2015, s. 163).

1929 Dünya Buhranı, dünya sanayi üretimini %30 düşürürken, tahıl fiyatları yaklaşık %60 gerilemiştir. Bu süreçte Avrupa'nın ticaret hacmi 58 milyar dolardan 21 milyar dolara gerilerken (Kaymakçı, 2015, s. 164), devletler dış ticaret dengesini kontenjan ve takas uygulamalarıyla dengelemeye çalışmıştır. 1928-32 yılları arasındaki ithalat ve ihracat rakamları dış ticaret hacmindeki azalışı gözler önüne sermektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: 1928-1932 Yılları Arasında Dünya İthalat ve İhracat Rakamları

Ülke Adı	İhracat 1928	İhracat 1932	İhracat- Durgunluk oranı %	İthalat 1928	İthalat 1932	İthalat- Durgunluk oranı %
Türkiye	7.3	3.5	52	9.5	4	58
İngiltere	293	106	64	436	190	57
Amerika	419	131	69	340	112	68
Almanya	250	112	66	278	92	67
Fransa	170	64	63	175	97	45
Kanada	117	36	70	102	33	68
İtalya	66	29	56	98	35	65
Hollanda	66	28	57	90	44	50
Japonya	74	30	60	82	34	59
Rusya	35	24	32	41	30	27

Kaynak: (Cumhuriyet, 1933c, s. 4).

Türkiye'nin ithalat hacmi 1928-1933 yılları arasında %50 oranında daralmış (Tezel, 1977, s. 197) 1933'ten itibaren ithalatın yapısında tüketim mallarından ara ve yatırım mallarına doğru bir değişim yaşanmıştır. 1930-33 aralığında tüketim malları ithalatı kısılmış, 1933-38 aralığındaki gelişmede ara malları, makina, motorlu taşıt gibi yatırım malların ithalatı artmıştır (Tezel, 1977, s. 202). 1932'de tüketim mallarının payı %46'ya, 1936'da ise %36'ya düşmüş, yatırımın payı ise sırasıyla %30 ve %40'a ulaşmıştır (Kazgan, 1977, ss. 258-259). İthalatta tüketim mallarının payının yaklaşık %70'i oluşturması ithalatı kısarak ithal ikamesine olanak sağlamıştır. Düşük tüketim düzeyinin

daha fazla kısılması ise bu süreçte sermaye birikimini kolaylaştırıcı bir etkide bulunmuştur (Kazgan, 2013, s. 49).

Tablo 2: Türkiye'nin Dış Ticareti (1924-1938)

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi
1924	193.611	158.868	-34.743
1925	241.619	192.428	-49.191
1926	234.700	186.423	-48.277
1927	211.398	158.421	-52.977
1928	223.532	173.537	-49.995
1929	256.296	155.214	-101.082
1930	147.551	151.454	+3.903
1931	126.275	127.275	+615
1932	85.984	101.301	+15.317
1933	74.675	96.161	+21.486
1934	86.790	92.149	+5.359
1935	88.823	95.861	+7.038
1936	92.531	117.733	+25.202
1937	114.379	137.983	+23.604
1938	149.837	144.946	-4.891

Kaynak: (Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, 1939, s. 231).

Dış Ticaretin Himayesi: Kontenjan ve Takas Usulü

Türk lirasının değer kaybetmesiyle başlayan ve dünya buhranının tarımsal mal fiyatları üzerindeki etkileriyle devam eden sürecin sonunda hükûmet; dış ticaret dengesini sağlamak üzere ithalatı kısıtlayıcı tedbirler almış ve ikili anlaşmalarla sürdürülen ticaret politikası benimsemiştir (Tezel, 1977, s. 208). Ticaret açığını önlemek için 1929, 1930 ve 1931 yıllarında kabul edilen 1567, 1705 ve 1873 sayılı yasalar ile hükûmet ithalatı denetlemek konusunda önemli adımlar atmıştır (Tekeli ve İlkin, 1982, s. 20). 22 Temmuz 1931'de kabul edilen 1873 numaralı kanunun 2. maddesinde belirtildiği üzere "*Hükûmet, memleket iktisadiyatını korumak için icabında eşyanın ithalini ruhsat usulüne tabi kılmağa veya tahdide veyahut büsbütün menetmeğe salahiyyetlidir (kanunbmmc01001873.pdf, t.y.)*". Boratav'a göre ilgili kanunlar hükûmete dış ticaret ve kambiyo işlemlerinde müdahale olanağı verirken aynı zamanda devletçiliğe geçişin belirleyicisi olmuştur; "*Daha da önemlisi dış ekonomik ilişkiler üzerinde etkili bir denetim mekanizması getiren, himayeci dış ticaret politikalarının*

temel taşlarını oluşturan bu kanunlar olmasaydı, devletçi iktisat politikalarına geçiş herhalde mümkün, hatta belki de gerekli olmazdı (Boratav, 1974, s. 129)". İthalat kısıtlamasına bağlı olarak Türkiye, 1930'dan itibaren dış ticaret fazlası vermeğe başlamıştır (Kazgan, 1977, s. 246).

1931 yılının Mayıs'ında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü büyük kongresinde belirtildiği üzere "*İthalatın ihracattan fazla olmaması ve en nihayet aynı kıymette olması tediye muvazenesinin temini için elzem'dir* (Boratav, 1974, s. 88)". Bu süreçte dış ticaret politikasının belirleyicisi yalnızca himayeci yaklaşımdan ötürü değil, yaşanan dış ticaret açığı ve Türk lirasının değerindeki gerilemeye karşı tedbir alma zorunluluğuna dayanmaktadır. 1931 yılı sonunda İsmet Paşa müdahaledeki gerekliliği şu cümlelerle aktarmaktadır;

"Millî paranın kıymetini muhafaza etmek için... açığı kapatmak... düsturdur. Teşvik vasıtalarıyla harice sattığımız malın fiyatı kadar satın almak neticesini elde edemeyince bu sefer hükûmet kuvvetleriyle ithalât miktarını tahdit ederek muvazeneyi... tesis etmeye teşebbüs ettik... [dış] muvazeneyi müdahale ile tayin etmek tedbiri, iktisadi ve malî hayatımızda aksülâmeller yapacaktır.... Serbestçe ve ucuz fiyatla almak istediğimiz birtakım eşyalardan mahrum kalacağız... Malî hayatta... müşkülât... bütçelerde varidatin azalması suretinde tezahür edecektir... ithalatın tahdit olduğu devirlerde memleketim istihsalini arttıracak... muhtaç olduğu maddelerden birçoğunun dâhilde tedarikini mümkün kılacak tedbirler alabilirsek... âti için... iktisadî hayatı... daimi bir muvazeneye bağlamış... ve ileride bu tedbirlerden hergün biraz daha kurtulmuş oluruz (akt. Boratav, 1974, s. 105)".

Kontenjan ya da diğer ismiyle kontenjantman uygulamaya konulduğunda, bu usulün faydaları dönem basınında sıklıkla vurgulanmaktadır. İthalat sınırlaması beraberinde fiyatların yükselmesine neden olsa da asıl hedef dış ticaret dengesi olduğundan memleket sanayisinin bu uygulama sayesinde gelişeceği ifade edilmektedir. Bu yazılardan birinde Vakıf Gazetesi yazarı Mehmet Asım belli bir zümrenin kâr ya da zararından çok, memleketin faydasının önemli olduğunu belirtmektedir. Yazara göre iktisadi gelişme uzun ve çetin gayretlerin sonucu gerçekleşmek durumundadır: "*Kontenjan usulü biraz bizi sıkacaktır. Fakat memleketin yarınki refahını ve umranını yaratacaktır* (Mehmet Asım, 1932, s. 2)". Bu usul sayesinde ticaret dengesi temin edilirken aynı zamanda yerli sanayinin gelişeceği beklenmektedir (Milliyet, 1932g, s. 2).

Ülke iktisadiyatına faydasını belirtmek için ithalat ve ihracat rakamlarına yer verilmektedir. Harici Ticaret Ofisi tarafından 1932 senesi ilk altı aylık verilerine göre bir önceki dönemin 65 milyon lira olan ihracat 43 milyona düşmüş (%23), 69 milyon lira olan ithalat ise 39 milyona (%43) gerilemiştir. Diğer ülkelerde düşüş ise daha fazladır. Dünyanın yaşadığı büyük buhranda kontenjan usulü gerekli bir tedbir, dış ticaret hacminin küçülmesi ise günün koşullarında olağan bir durumdur (Ahmet Şükrü, 1932, s. 1). Diğer bir deyişle

“...kontenjanmant tehlikeli zamanlarda kullanılabilir bir tahlisiye simididir. Bu sistem şerhlerin ehvenidir (Son Posta, 1932r, s. 3)”. İthalat sınırlaması ile tutar bakımından azalma olmasına rağmen getirilen mal çeşitliliğinde herhangi bir değişiklik görülmemektedir. Yünlü ipekliler, yün mensucatu, pamuk iplikleri, şeker, kahve, çay, yakacak maddeleri ve her çeşit demir ve çelik gibi maddeler en çok ithalatı yapılan ürünlerdir (Vakit, 1932c, s. 3). Aynı zamanda kontenjan usulü sayesinde gümrük gelirleri artmaktadır (Cumhuriyet, 1932a, s. 1).

Kontenjan Usulü ve Fiyat Artışlarına Etkisi

Dış ticaret açığını azaltmadaki olumlu etkisi, kontenjanın uygulamaya başlanmasıyla yerini fiyat artışlarına bırakmıştır. Geçmiş dönemlerde savaşların ya da olağandışı koşulların getirdiği ihtikâr meselesi, 1930’lu yıllarda sıradan hale gelmiştir. Ülkeye girişine izin verilecek ithal malların yayınlanacağı kararnameler öncesi ve sonrası, fiyatlar kontrolsüz bir şekilde yükselmektedir. Özellikle çay, şeker, kahve gibi ürünlerde ortaya çıkan bu durum, kısıtlamaya gidilen tüm ithalat malları için geçerli hale gelmiştir. Piyasada yeteri kadar mal bulunmayışı fiyat artışlarının en bilinen sebebidir (Cumhuriyet, 1932b, s. 3). Örneğin, İzmir’in tükettiği kahve miktarı 2500 çuval iken kontenjanda ayrılan pay ise 321 çuvaldır. Bu durumdan etkilenen yüzlerce kahvehane sahibi mıntika ticaret müdürlüğüne müracaat ederek “*piyasada bir okka bile kahve bulamadıklarını*” bildirmişlerdir (Akşam, 1932c, s. 5). Hükûmet fiyat artışlarını kontrol altında tutmak için talebi yoğun olan şeker, çay, kahve gibi ürünleri belirli dönemlerde kontenjan dışı bırakma kararı almıştır. Ancak takas usulünün kabulüyle, kontenjan dışı getirilen ürünlerin karşılığında ihracat yapılması zorunluluğu, başka sorunlar yaratmış, fiyatların yükselmesine engel olmamıştır.²

Türkiye’ye çay, kahve ve şeker ihraç eden ülkelerin Türkiye’den ithalatı az olduğundan bu ülkeleri Türkiye’den mal almaya zorlayabilmek ve ticari münasebetleri geliştirmek için 2 Temmuz 1932 tarihinde, 2054 sayılı Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Hükûmet bu sayede, çay, şeker ve kahvenin ithalini bir elden idare etme yetkisine kavuşmuştur. Devletin piyasada etkinliğini artıran bu kanunla, tüccarın ancak ithalat değeri kadar mal ihraç edebilmesi durumunda dışarıdan mal getirmesine müsaade edilmiştir (Boratav, 1974, ss. 245-246). 1933 sene-si bütçe görüşmelerinde İzmir mebusu Kitapçı Hüsnü Bey ilgili kanundan

2 Kontenjan dışı getirilen 1.700.000 kilo şekerin 460 bin kilosu İstanbul’a ayrılmıştır. Ancak bu miktar kentin ihtiyacını karşılamaktan uzaktır. Tüccar belirlenen fiyatı az bulduğu için şekerini taşraya göndererek İstanbul’da şeker sıkıntısı yaratmıştır (Milliyet, 1932d, s. 3, 1932e, s. 3).

birilerinin istifade ederek fiyatların yükselmesine sebep olduğunu şu cümlelerle aktarmaktadır:

“İthalatın bir elden idare edilmesi için kanun çıktı. Bir grup çıkıyor 500.000 liralık mal getireceğim diyor. Sonra aldığı müsaadeye istinaden ithalat tüccarlarına gidiyor. Yüzde 15le onlara devrediyor ve hiçbir emek sarfetmeden 75 bin lirayı büküyor. Öbür taraftan yumurtaya da böyle bir şekil yapıyor, 18 buçuktan vereyim diyor ve yine arzettiğim gibi emeksiz parayı büküyor. Tüccar da piyasayı kıırarak satıyor, zarar görüyor. Bu zararlar sureti zahirede ithalât tüccarlarına aittir, olduğu gibi görünürse de en ziyade müstehliklere aittir. Bu 75.000 lira müstehliklerin sırtından 100.000 lira olarak çıkıyor. Binaenaleyh arada piyasa kınıyor ve piyasayı kıran da iş yapamıyor. Sonra emtiamızın Avrupa piyasalarında istikrarına mâni oluyor, piyasa altüst oluyor. Bu suretle emtiamızın kıymeti tenezzüle uğruyor. Böyle dört tarafı zararda bırakmaktansa daha makul bir çareye baş vurulması icap eder (TBMMZC, 1933a, s. 79)”.

Piyasada fiyatı artan ürünlerden biri de limondur. Fiyatlar hızla yükselirken bazı bölgelerde ise limon bulmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Bir limon tacirinin yüksek fiyat vererek tüm malları gümrükten çektiği bahsedilmektedir (Milliyet, 1932b, s. 6). Beyanname dışı tutulmuş olsa da ilgili örnekteki gibi belli kişiler gümrükten malı çekerek üründe tekel oluşturmakta, fiyatların artmasına sebep olmaktadır. Bir önceki listede ihtiyacı yeteri kadar belirlenmeyen çayda da durum farklı değildir. Bu gibi durumlarda da şikayetler tespit edilmekte ardından bir sonraki kontenjan listesine ilgili ürün eklenerek sorunun çözümü hedeflenmektedir (Milliyet, 1933b, s. 3).

Fiyat artışlarıyla ilerleyen süreçte bir diğer sorun kaçakçılık faaliyetleridir. Çözüm yolu ise mevcut cezaların artırılması yönündedir (Akşam, 1931, s. 2). Gümrüklerde yaşanan kaçakçılığın dışında kontenjan usulü ile bir bölgeye getirilen bir malın, tüccar tarafından daha yüksek bir fiyata başka bir şehre gönderilmesi de ilgili bölgede mal kıtlığına sebep olmakta ve basında kaçakçılık olarak tanımlanmaktadır (Milliyet, 1932c, s. 2; Vakit, 1932a, s. 6). Kaçakçılığın yanı sıra takas usulüyle özellikle kereste ticareti üzerinde yolsuzlukların arttığı görülmektedir. Yolsuzlukları araştırmak için oluşturulan komisyon binlerce sayfa dosyayla baş başa kalmıştır (Kurun, 1935, s. 1; Son Posta, 1935b, s. 2, 1935c, s. 2; Vakit, 1934, s. 3).

Dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey'e göre ise kontenjan usulünden oldukça fayda sağlanmaktadır. Fiyatların artıyor olmasını ihtikâra bağlayan Mustafa Şeref Bey, fiyat artışları karşısında vatandaşın mahkemeye başvurusunu önermektedir (Akşam, 1932a, s. 1). Dönemin uygulamalarından anlaşıldığı kadarıyla kontenjan uygulamasında da hükûmet tedbir almakta ancak artan şikayetler üzerine yeni yöntemler deneyerek çözüm hedeflemektedir. Fiyat artışlarının olacağı öngörülse dahi kontenjan listelerinin ihtikâr karşısında düzeltmeye gidilebileceğini vurgulamakta böylelikle fiyat artışlarının

engellenebileceği düşünülmektedir. Basına göre ise kontenjanı “bahane kılan” bozguncu esnaf fiyat artışlarının temel sebebidir (Felek, 1932, s. 4).

İhracatı Artırma Girişimleri: Takas Usulü ve Vesika Yöntemi

Kontenjan usulü ile ithalat azalırken, 19 Mayıs 1932’de ihracatı artırmak için Takas Komisyonu kurulmuştur. Mal getirenin aynı derecede mal çıkarmak mecburiyeti şekline özetlenecek takas usulünde amaç; ithalatçının getireceği mallar karşılığında dışarıya mal satılması, bu sayede ülkeye döviz girişinin sağlanmasıdır. Bu usulün gerekliliğini dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Eşyanın tabii nizamını bırakmak demek değildir. Hükümetler bu gün bizzat müdahale ederek satın alacağı eşyaya mukabil, eşya satın almağı ibram etmektedir. Hatta Polonya, Çekoslovakya, Avusturya, Macaristan gibi memleketler katı karar vermişlerdir ki eşya vermeden eşya almazlar. Hatta bütün meselesinde rejilerinin diğer memleketlerle yaptığı bir takım mukavelâti bu nokta-i nazara muhalif gördüklerinden feshetmek mecburiyetinde kalmışlardır. Demek oluyor ki, bu günkü ihracat vaziyetimizde pazar kendi haline bırakılmış değildir. Bir takım tahdidat mevcuttur. O tahdidat bize karşı fazla tesir göstermektedir. Diğer taraftan pazara sahip olan memleketler de pazar üzerine tesir ederek verdiği mal mukabilinde eşya ithal etmek sistemini tesis etmekte ibram etmektedir (TBMMZC, 1932, s. 174) ”.

Piyasadaki işleyişi azaltan Kontenjan ve Takas usullerinde tüccar, birtakım yöntemlerle ticari faaliyetleri devam ettirmeye çabalamaktadır. Takas usulünün kabulünden sonra ithalatçının getireceği mallara karşılık, yurtdışına mal satılması mecburiyeti, tacirleri vesika³ icadına sevk etmiştir. Ticarette Tağışın Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki 1705 sayılı kanuna Ek kanuna göre ihracat yapabilmek için İktisat Vekaletinden 3 yıl geçerli olacak ruhsatname alınması zorunludur. Hangi ürünlerin ihracının yapılacağını belirtmek zorunludur. İlgili kanuna göre ruhsatnameye yazılmış malların dışında herhangi bir malı ihraç etmek yasaktır (Boratav, 1974, ss. 247-248). Yalnız ithalatın değil ihracatın da denetime tabi olduğu bu süreçte kontenjan dışı ürün getirmek isteyen ithalatçı, ihracatçıdan vesika adı verdikleri bu ruhsatnameyi almaktadır. İthalatçı ülkeye mal getirebilmek için ihracatçıdan belli bir oran karşılığında vesika almak durumundadır (Son Posta, 1932k, s. 3). Eylül 1932’de çıkarılan son kararnameye göre memlekete mal getirmek isteyenler ihracat vesikası alacak, dışarıya gönderilen malın %50’si kadar mal ithal edebileceklerdir. Bu usuldeki amaç, ihracatın teşvik

3 Ticarete tağışın Men’i ve İhracatın Murakabesi ve korunması hakkındaki 1705 sayılı kanuna Ek kanuna göre ihracat ile uğraşabilmek için İktisat Vekaletinden ruhsatname alınması zorunludur. İlgili ruhsatlar 3 yıl için geçerlidir. İhracatçılar ruhsatname almak için hangi malları ihracı ile uğraşacaklarını belirtmek durumundadır. Buna göre ruhsatnameye yazılmış malların dışında herhangi bir malı ihraç etmek yasaktır (Boratav, 1974, ss. 247-248).

edilerek ülkeye döviz girişinin sağlanması, satılmayan stokların ihracat sayesinde azaltılmasıdır. Resmî bir oran belirlemese de satın alınabilecek vesika için %5 oranı makul bulunmaktadır. Oysa ki, piyasada ihracat vesikası temin etmenin bedeli %20 ile %50 arası⁴ değişmektedir. İhracatçıdan vesika alan ithalatçı ise getirdiği malın fiyatlarını artırmaktadır (Akşam, 1932d, ss. 1-2). Kısacası bu usule göre ithalatçı, ihracatçı ile anlaşmak zorunda kalmış, ancak bu usul çoğunlukla tarım ürünleri ihraç eden bir piyasada faaliyetlerin istikrarsızlığı ile sonuçlanmıştır (Son Posta, 1932e, s. 2).

İktisat Vekili Celal Bey ise meclisteki konuşmasında, ithalat ve ihracat tacirleri arasındaki vesika usulünün faydalarını şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Efendiler, kontenjanı ve takası elimize bir müdafaa silâhı olarak alıyoruz ve eğer bir gün birisi çıkipta memleketin ticarî muvazenesini ben koruyabileceğim ve aynı zamanda memlekette satılması müşkül olan mahsulâtı normal bir şekilde himaye ve teşvike muhtaç olmayacak bir tarzda ben satacağım der ve bizi temin ederse takas ve kontenjanı telaffuz etmek bile cinayet olur. ... Hulâsa olarak diyorum ki kontenjan ve takas işi hoşsa gider bir mesele olmamakla beraber memleketimizde satılmasında endişe ettiğimiz bazı mahsulâtın satışlarında çok büyük âmil olmuştur. Senelerden beri istok veren mallarımız bu gün normal şekle gelmiş ve denilebilir ki memlekette istok kalmamıştır. ...Bizim tüccarımız lüzumundan fazla ferdiyetçidir. ... Fakat ihracat meselesi ise beynelmilel bir meseledir. İlmî ve maddî kuvvetin temerküz etmesiyle muvaffak olunur. Bunun için, bir araya gelmelerini teşvik ettik. Bir araya geldikleri takdirde ithalât için müsaade ederim dedim ve bunu prensip olarak koydum. Kendileri birleştikleri takdirde ihraç kabiliyetini ihraç edebilirlerdi. ... Bu suretle şeker ve diğer istoklarımız memleket mallarına inkılâp ederek harice gitti (TBMMZC, 1933c, s. 109).”

Kontenjan usulündeki olumsuzluklara değinen yazısında Cevat Nizami, buhran neticesinde zorunlu olarak uygulanan dış ticaretteki müdahalelerinin devamlı bir sisteme dönüştüğünü belirtmektedir. Müdahale alanları genişlerken tedbirlerdeki ısrar hayat pahalılığını artırmaktadır. Son kararname ile de uygulamaya geçen vesika usulünün “*harbi umuminin acı hatıralarını canlandırdığını*” (Cevat Nizami, 1932, ss. 1-2) belirtmektedir.

Köylüden ürünü ucuz alan ve aynı zamanda ithalatçıdan vesika bedeli elde eden ihracatçı, yurtdışında ürünleri ucuz satmaktadır. Yurtdışındaki ticaret temsilcilerinden gelen raporlar malların ucuz fiyattan satılmasına dikkat çekmektedir (Milliyet, 1933a, ss. 1-5). Örneğin fındığın uluslararası fiyatı 56 kuruş iken önce 46’ya sonra 42’ye ve daha sonra da 33 kuruşa düşmüştür. Senelik 300 bin çuval fındık ihracatı üzerinden yapılan hesaplama da 3 milyon lira zarar çıkmaktadır. İlgili uygulamalar, malı ucuz satmak zorunda kalan köylüyü, vesika bedeli ödeyen ithalatçıyı ve malları yüksek fiyattan satın alan tüketiciyi olumsuz etkilemiştir (Son Posta, 1932m, s. 1).

4 Avrupa için %11’den %20’ye kadar ve Japonya için %40’a kadar prim ödendiği görülmektedir. (Vakit, 1933b, s. 10).

1933 yılında çıktığı yurt gezisinde İktisat Vekili Celal Bey takas suretiyle memlekete giren malların hayatı pahalandırıldığı, bazı maddelerle, geçen seneye nispetle %15 ile %49 oranında yükseldiğini ifade etmektedir. Celal Bey; “Takası iktisadî bünyemizde normâl bir hadise olarak kabul etmek mümkün değildir. Takas vatandaşlarımız için bazı mertebe ıstırapları mucip olmaktadır. Bunlar ihracatımızı artırmak için ittihaz edilen geçici tedbirlerdir (Adnan, 1933, s. 1)” diyerek kontenjanın yaratmış olduğu sıkıntılara dikkat çekmektedir.

Dış ticaret dengesini sağlamak adına uygulanan takas usulündeki vesika yöntemi, piyasada faaliyetleri sekteye uğrattığından Eylül 1932’de İhracatı Tespit Komisyonu tarafından kaldırılmıştır (Son Posta, 1932s, s. 1). Vesika yönteminin ardından, stok mal kalmadığından ve çoğu yabancı devletlerle karşılıklı mübadele esasına dayanan ticari anlaşmalar yapıldığından takas usulüne de gerek kalmamış, 14859 numaralı kararname ile bu usule de son verilmiştir:

“Fihakika takas işinden istifade etmiş ve bu yüzden para kazanmış müessese ve şahıslar sayılabilirse de, takas işi umumiyetle müstehlikler aleyhine netice vermiş ve hayatın daha da ucuzlamasına mani teşkil etmiş sebepler arasında yerini almıştır. Zira kontenjan harici mal getirmek isteyen bir çok tacirler takas usulünden istifade yolunu bulmuşlar isede bu usulden istifade için daima yüzde otuza kadar fedakârlığı gözönüne almış oluyorlardı. Ve pek tabiidir ki bu fark ta malın fiyatına binmek suretile müstehlikin cebinden ödeniyordu (Milliyet, 1933a, ss. 1-5)”.

Takas usulünün kaldırılmasıyla primleri ödenmiş ve ithalatı yapılmak üzere ihracatçılardan alınan yaklaşık 2,5 milyon lira değerindeki ihracat vesikasının tedavülde olduğu tahmin edilmektedir. İktisat Vekili Celal Bey ise alınan kararlar piyasada “*derin bir itimat ve huzur*” oluştuğu düşüncesindedir (Cumhuriyet, 1933d, s. 1).

Kontenjan Usulünde Aksaklıklar

Kontenjan usulünde ithalatın kısıtlanması dış ticaret verilerine olumlu yansırken uygulamada birçok sorunu beraberinde getirmiştir. Başlangıçta üçer ay aralıklarla yayınlanan listelerin içeriği sürekli ihtiyaca göre şekillenmiş ancak ihtiyaçların tespiti şikayetler yoluyla gerçekleşmiştir. Arşiv belgeleri incelendiğinde temel sorunlardan birinin uygulamadaki istikrarsızlık olduğu görülmektedir. Kontenjan listesinde kendine yer bulan herhangi bir mal, bir sonraki listede kaldırılabilen ya da ithalatı durdurulan herhangi bir ürün bir sonraki listede tekrar getirilebilmektedir. Piyasada karışıklığa sebep olan bu durum, belirsizlik yaratmaktadır (Cumhuriyet, 1933a, s. 4). Kontenjane dahil olan ürün listelerinin gecikmesi malların gümrüklerde beklemesine sebep olurken, kararname ya da kanundaki değişikliklerin uygulanabilmesi talimatların gelme hızına göre değişmektedir. Talimatlar gelmeden gümrüklerin

işlemesi mümkün görünmemektedir (Milliyet, 1932f, s. 3; Son Posta, 1933, s. 1). Ayrıca gümrük işlemleri az sayıda memur tarafından gerçekleştirilmekte beyanname süreci ise uzamaktadır. Son andaki kararname değişiklikleri de bu sürecin en büyük sıkıntıları arasındadır (Milliyet, 1932j, s. 1). Hayat pahalılığını artıran ve iş hacmini azaltan bu uygulamalarda ise kimseye danışılmamış, iyi bir teşkilat kurulamamıştır. Aynı zamanda kontenjan usulündeki takas muameleleri karışık olmasının yanı sıra zaman kaybettiricidir. Bu durum alıcıyı kimi zaman mal almaktan vazgeçirmektedir (Cumhuriyet, 1934b, s. 2). İktisat Vekâletinin bütçe görüşmelerinde Kitapçı Hüsnü Bey kontenjan uygulamasının olumsuzluklarından söz ederken ithalatçının gördüğü zararları şu cümlelerle aktarmaktadır:

“Vekil Beyefendinin vekâleti teşriflerinden sonra beyanatları veçhile dövize olan fazla ihtiyaçlar ve saire düşünülerek bu malların çıkarılması menedildi. Edildi amma, ithalât tüccarımız çok sıkıntılar geçirdi. Bu, gayet gariptir. Bir taraftan herifler şekerin mukabilini bankada Türk parası olarak depozito etmişler, diğer taraftan döviz almışlar. Kendi paraları faizsiz olarak bankada bekliyor, borçlandıkları dövizlerin faizlerini veriyorlar, malların depo kiralalarını veriyorlar ve saire. Bu, takatin fevkindedir. Bu kadar masraflara tahammül edecek tüccar tasavvur edilemez. Ticaret, nâgehanî kararlarla sarsılacak olursa biz bir daha böyle müteşebbis kimseler bulamayız. Herkes, bir kısmının şimdi yaptığı gibi, parasını bankaya yatırır, apartıman yaptırır ve bundan da memleket çok büyük zararlar görür (TBMMZC, 1933d, s. 165)”.

Listelerde olup değişen kararnamede yer bulamayan mallar ise gümrükte beklemekte, artan sorun karşısında hususi kararnamelere ihtiyaç duyulmaktadır (BCA, 1935). Ayrıca süreç içerisinde kontenjan dışı tutulması istenen çeşitli ürünler mevcuttur. Bu ürünler çoğunlukla yeni gelişen memleketin ihtiyacı olan inşaat malzemesi, kırtasiye gereçleri ya da sağlık ürünleri gibi temel ürünlerdir. İlgili ürünlerin kontenjan dışı tutulması için çok sayıda ek kararnameyle mümkündür. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal imzasıyla kontenjan dışı tutulan ya da tutulması istenen çok sayıda örneğe ulaşmak mümkündür. Bir adet kitap masasının (BCA, 1932), Avrupa’dan temin edilen kırtasiyenin (BCA, 1932a), yüksek ziraat okulu laboratuvarları için gereken malzemenin (BCA, 1932c), dairelerin ihtiyaçları için takas yoluyla hariçten alınan 4 cins kağıdın kontenjana bakılmaksızın gümrükten geçirilmesi (BCA, 1932b), Üsküdar Amerikan Kız Lisesi Eski Müdürü Meteveffa Miss Kinney’nin İstanbul’daki mezarı için, Amerika’daki ailesi tarafından hediye olarak gönderilen bir taşın, kontenjan harici tutulma isteği (BCA, 1933a), Avukat Cemal Hazım Bey’in oğlu için Paris’ten getirilen ve Ankara Postahanesi’nde bekleyen bir çift ortopedik potine izin verilmesi (BCA, 1933b) gibi örnekler getirilecek eşyanın sadece ithalat ile ilgili olmadığını göstermesi bakımından kayda değerdir.

Bazı izinlerin karara bağlanması her zaman kolay olmamaktadır. Şark Demiryolları Kumpanyası örneğinde hükûmetten döviz müsaadesi alındığı halde Trakya hatları için Avrupa'dan getirilen 22 bin travers, ilgili kararnamede yer almadığından gümrükten çekilememiştir. İstanbul Gümrük Baş Direktörü Seyfi Bey ise izin verildiğine dair tekrar belge istemektedir (Akşam, 1935, s. 5). Dönem basınına yansıyan ilginç örnekler, ithalatın son derece sıkı tedbirlerle işlediğini göstermesi bakımından ilginç detaylar içermektedir. Örneğin kontenjan listesinde getirilecek kilitler, anahtarları da barındırmasından dolayı gümrükten çekilmesine izin vermemiştir (Son Posta, 1932d, s. 3). Halit Bey isimli bir ressamın yurtdışında sergilediği tablolar, kontenjan listesinde olmadığından dolayı ülkeye girişine izin verilmemiştir (Son Posta, 1932t, s. 3). Bir başka örnek ise Leh kâğıt fabrikası tütün inhisarı sigara kâğıdı ihalesine katılmak istemesi ile karşılaşılan durumdur. Satacağı sigara kâğıdı karşılığında, mamul sigara almayı teklif eden fabrika numune olarak gönderdiği sigara kağıtları kontenjan listesinde olmadığından dolayı gümrükten çekilememiş ve 2.5 milyon liralık teklif iptal edilmiştir (Son Posta, 1932u, s. 3). Bulgaristan'dan ithal edilen 80 bin kiloluk peynirin cinsi anlaşılamadığı için gümrükte bekletilmiştir (Son Posta, 1935a, s. 3). Yine bir diğer örnek kaçak yollarla Bulgaristan'a kaçırılan tarihi evrakların, konunun basında gündeme gelmesinden sonra ülkeye geri getirilmesinde yaşanmıştır (Cumhuriyet, 1934c, s. 3; Son Posta, 1932a, s. 3, 1932c, s. 3). Mecliste Refik Şevket Beyin (Manisa) İstanbul hazine-i evrakındaki tarihi evrakı satanlar hakkında şimdiye kadar ne yapıldığını ve bu evrakların muhafazası için ne düşünüldüğüne dair sorularını Maarif Vekili Dr. Reşit Galip Beyin yanıtlaması istenmiştir. Bulgaristan'a kaçırılan tarihi evraklar birkaç çuval olacak şekilde eksik bir şekilde geri getirilmiştir. Ancak, Mart'ta getirilen tarihi evraklar kontenjan listesinde olmadığı için Temmuz'a kadar gümrüklerde çürümeye bırakılmıştır (Son Posta, 1932f, s. 2, 1932h, s. 10).

Ticari hayatı güçleştiren bir diğer mesele ise tüccarın kredi sorunudur. Milli paranın korunması kanunu ile dövizdeki sınırlamalar tüccarın kredi almasını güçleştirmiştir. Mecliste Halil Bey (İzmir) kontenjan usulü öncesi 50 milyon liraya varan emtia üzerinde hariçten gelen kredinin kontenjan sonrası 12 milyona düştüğünü ifade ederken hükûmetin almış olduğu tedbirin ithalatı engellediğine dikkat çekmektedir (TBMMZC, 1933b, s. 92). Tüccarın uygulanan usulde kredi alabilmesi güçleşmiş, borçlarını ödeyemez olmuştur (Son Posta, 1932b, s. 1). Kredi sorunu yaşayan ithalatçı, gümrükten çekebileceği malların bedelini peşin olarak devlet bankasına yatırmak zorundadır. Malını taksitle alan ithalatçı yayınlanan kararnamedeki bu zorunlulukla sıkıntı çekmektedir. Hatta bazı durumlarda kararnameden önce malın bedelini

peşin ödeyen ithalatçı, devlet bankasına tekrar mal bedelini yatırmak zorunda bırakılmıştır (Son Posta, 1932l, s. 1). Kimi durumlarda ise malın bedelini ödemek malın gümrükten çekilmesine yetmemektedir. Yeni listede olmayan ancak bedelleri ödenmiş sanayi malları için hükûmet tarafından tasdik verilmesi beklenmektedir (Cumhuriyet, 1934d, s. 3).

Halil Murat millî menfaatlerin hususî menfaatlerden önemli olduğunu vurguladığı Milliyet'teki yazısında kararname öncesi getirdiği malın bedelini önceden ödedikleri halde mallarını gümrükten çekemeyen tüccarın işlerinin kolaylaştırılması gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda kontenjan usulü öncesi getirilen ancak gümrükte bekleyen malların kararnameler sonrası alınmasının güçleşmesine dikkat çekmektedir. Hükûmetin önce müracaat edenin malını gümrükten çekebileceği kararı sonrasında aynı gün ve aynı vapurda gelen mallardan öncelik sırasının belirlenmesi az sayıda memurla gerçekleşmesinin güç olduğunu aktarmaktadır (Halil Murat, 1931, s. 4). Hükûmetin sıra usulündeki bu tedbir, kontenjana dahil olan malların birkaç kişinin elinde toplanmasına sebep olmuş, fiyatlar hızla yükselmiştir. Örneğin ilgili kararnamede geçen 10 vagon pirinç iki tüccarın elinde toplanmıştır. Fiili inhisar olduğu yönündeki şikayetler sonucu kontenjan usulünde uygun dağıtımın yapılması aksi halde ihtikârların engellenemeyeceği görülmüştür (Akşam, 1932b, s. 1). Yaşanan aksaklıklar sonrası, tacirlerin getirilen malların en fazla altıda birini çekebileceği kararı alınmıştır. Malın, birkaç tacirin elinde toplanmasının önüne geçmek için getirilen altıda bir usulünün sonucunda ise malların büyük bir kısmı gümrükte beklemiştir. Faaliyetleri sekteye uğratan bu uygulamada ise belli mevsimlere göre zamanında malını gümrükten alamayan tüccar zor duruma düşmektedir (Son Posta, 1932p, s. 11). Uygulamaya rağmen sahte tacirlerin bir nevi inhisar yaratarak gümrükten malları çektikleri belirtilmektedir (Son Posta, 1932g, s. 1).

Kontenjan kararnameleri, piyasada istikrarsızlığı sebep olmakta gerek sanayici gerek tüccar karamsarlığa kapılmaktadırlar (Son Posta, 1932m, s. 1). Süreç içerisinde kanunları bilmeyen tüccarın zor durumda kalması olağan bir durumdur. Örneğin Gümrük Başmüdürü Seyfi Bey'e göre tüccar işlerini sıkıntısız yürütmek istiyorsa "*tıpkı bir avukat gibi davranarak kanunları takip etmeli, kararnameleri ellerinin altında bulundurmalıdır* (Son Posta, 1932q, ss. 1-11)".

Tüccarın yanı sıra bu usulden olumsuz etkilenen diğer kesim sanayicilerdir. Hammaddelerin kontenjan usulüne göre kısıtlanması, usuldeki aksaklıklarla birleştiğinde üretimin azalması sonucunu beraberinde getirmiştir. Çoğu işçinin işsiz kalma tehlikesi karşısında olduğunu söyleyen sanayiciler

genellikle çözümlü Ankara'ya heyet göndererek çözmeye çalışmaktadır (Son Posta, 1932j, s. 3).

“Son kontenjan kararlarının sonucu olarak gerek sanayiciler gerek tüccarlar zarar görmeye başlamışlar. Bu kararname yüzünden İstanbul'da gerek Anadolu'da, iptidai maddesini hariçten getiren birçok fabrikaların kapılarını kapamak mecburiyetinde kalacakları hatta bir kısmının üretimini sınırlandırdığı bildirilmekte. İthalatı sınırlamak ve ihracatı teşvik amacıyla alınan tedbirler de iç piyasada fiyatların artmasına ve ihracatın istenildiği gibi yapılamamasına sebep olmuştur (Son Posta, 1932o, s. 3).”

13213 numaralı ve 24 Temmuz 1932 tarihli kontenjan kararnameyi Teşviki Sanayi Kanunu'nun hammaddelerin serbestçe ithalini kaldırarak kontenjana tabii kılmıştır. Teşviki Sanayi Kanunu'nda muafiyetlerin 25 yıl süreyle geçerli olması koşulu bulunmasına rağmen, muafiyetlerin aniden kaldırılması, sanayicilerin sermayelerini ve faaliyetlerini olumsuz etkilemiştir (Son Posta, 1932n, ss. 1-14).⁵ Son üç aylık kararnamede hammaddelere ayrılan tutar ise on buçuk milyon liradır. İhtiyaçtan fazlasını ithal etmek isteyen sanayicinin ihracat vesikaları mukabilinde mal ithal edilebileceğine karar verilmiştir. İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyin önerisi ise her sanat şubesinin kendi aralarında toplanarak kooperatif kurmasıdır (Milliyet, 1932h, s. 6, 1932i, s. 3).

Sanayi Birliği Umumi Katibi Nazmi Nuri Bey çoğu fabrikada üretimin durma noktasına geldiğini ve işsizliğin artacağını belirtmektedir. Eldeki 3 aylık hammaddenin ancak 1 aylık üretimi karşılayabileceğini ifade eden Nuri Bey hammaddenin yanı sıra yedek parça meselesinin de sıkıntıyı artıracığını belirtmektedir. İstanbul'da yaygın üretim alanına sahip çorap üretiminde, fabrikaların “iğne” olmadan üretimin gerçekleşmeyeceğini örnek vermektedir. İstanbul'da küçük ölçekli fabrikaların çoğunluğunun trikotaj, çorap ve dokumacılık üzerine olduğu düşünüldüğünde Nuri Bey'in endişesi daha net anlaşılmaktadır. İthalat yapabilmek için gerekli ihracat vesikası için yeterli paranın mevcut olmadığını belirten Nuri Bey, çoğu fabrikanın kapandığını, teşviki sanayi kanununa güvenerek yatırım yaptıklarını eklemektedir: “*Binaenleyh kanuni bir hak dururken ihraç vesikasını satın almak suretile mali bir mecburiyete sevk ve bu suretle mevaddı iptidaiye tedarik edilmesine imkân göremiyoruz (A.S., 1932, s. 8).*” Ankara'da İsmet Paşa ile görüşen Nuri Bey, “*hükûmetle yaptığımız temaslardan çok memnunuz. Dertlerimizi uzun uzadıya dinledirler. Bilhassa kontenjandaki iptidai maddeler meselesini, bundan sonra da iki defa alınan muamele*

5 2064 sayılı kanun ile kaldırılan gümrük muafiyetlerinin bir kısmı 3 Haziran 1933 tarihinde 2261 sayılı kanunla makine ithali konusunda yeniden tanınmış ancak hammaddelerle ilgili gümrük muafiyetlerinden yararlanabilme koşulu için Teşviki Sanayi kanununda mevcut olmayan bazı şartlarla aranmıştır. (Boratav, 1974, s. 265).

vergisini bilhassa kaydettiler. Çok tahmin ediyoruz ki hükümetimiz dertlerimize çare bulacaktır (Vakit, 1932b, s. 1)” demektedir.

Tüccarın faaliyetlerini aksatmadan yürütebilmesi ve kontenjan usulüne takılmamak için buldukları bir diğer yöntem ise, çorap, eldiven, kravat gibi kutular halinde gelebilen ürünlerin posta yolu ile ülkeye getirilmesidir (Son Posta, 1932i, s. 1). Vakit gazetesindeki bir haberde “*Paket postahanesi tıklım tıklım. Zannedeceksiniz ki dostlar birbirilerine paket paket hediyeler gönderiyorlar. Fakat bir de bu paketleri gönderenlere baksanız hayretiniz birdenbire yüz dereceyi bulur* (Vakit, 1933a, s. 3)” diyerek kaçak yollarla kontenjan dışı gelen boyun bağı, çorap gibi eşyaların posta yoluyla yurda girişinden bahsetmektedir. Kontenjan kararnamelerinden sonra paket posta işlemlerinin artmış, gelen şikâyetler üzerine durum anlaşılmıştır. Bunun üzerine posta paket kabulü birkaç aylığına durdurulmuş, ardından postaneye gelen koliler de kontenjana tabi tutulmuştur (Cumhuriyet, 1933b, s. 2). Ancak bu karar kısa süreli olmuştur. Yine de kontenjan uygulaması sonrası postanede bekleyen 14 bin kolinin yaklaşık 3 ayda çıkarılabileceği tahmin edilmektedir (Milliyet, 1932a, s. 3).

1933 senesinde İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın kontenjan usulüne dair yayınlanan raporuna karşılık İktisat Vekili Celal Bey, kontenjan ve takas usulünün ülkenin iktisadi bünyesinde normal hadiseler olmadığını beyan etmekte ancak alınabilecek önlemler bakımından bu usulün zorunluluğu konusunda ısrar etmektedir. Tüketicinin daha fazla etkilendiğini belirten Celal Bey'e göre “*Kontenjan ve takas memleketin iktisadi bünyesinde normal hâdiseler değildir. Bu usullerin tatbiki, tatbik mevkiinde bulunanlara müşkülât vermekte ve vatandaşlarımız için bazı mertebe ıstırapları mucip olmaktadır. Bununla beraber kontenjan ve takas bugünün zaruretlerindedir* (Seyfi, 1934, s. 17).”

1933 senesi muvazenesi umumiye kanunu layihası ve bütçe görüşmelerinde Kitapçı Hüsnü Bey ise takas ve kontenjan usullerinin zararlarına dikkat çekmektedir:

“Evvelce memlekette para kredisi kesilmiş bir halde idi. Şimdi ise kontenjanı koymakla memlekette mal kredisi de kalmadı. Halbuki mal kredisi, istihsale yardım eder. ... memleket bir taraftan şiddetli bir para buhranına uğramışken bu buhran bir de mal kredisi ile şiddetli bir sıkıntı daha doğurmuştur.” Bir diğer sorun ise hayat pahalılığı üzerindedir. Çıkarılan ihtikar kanunun pahalılığın önüne geçemediğini söylemektedir. Mal piyasaya noksan gelmekte, piyasada bulunsa bile gelmemek ihtimali fiyatları yükseltmektedir. Şeker ve kahvede en bariz örnekleri mevcuttur. Bir diğer husus ithalat tüccarı gittikçe azalmıştır. Her tüccar kredi ile iş görür. Kredisi iş gören birkaç kodoman dışında yakasını bankaya kaptırmayan tüccar yok gibidir. Kontenjan listeleri gümrük iskeleleri itibarıyla de iyi taksime tutulmamıştır. İstanbul'a gelecek olan mal Ankara, Zonguldak, Mersin'e gidiyor dolaşüyor ve sonrası İstanbul'a geliyor. Bu durum fiyatları tekrar artıyor. İş hacmi azalmıştır. Teşkilat noksan ve önceden

mütehassıslara fikirlere sorulmamış. Bu işlerle düzenli uğraşacak heyet yoktur. Şekerin bir elden idaresi konusunda da fiyatların artırmıştır (TBMMZC, 1933d, s. 164)".

Kontenjan usulünün değiştirilmesi ya da kaldırılması konusu uygulamaya geçtiğinden itibaren basında sıklıkla yer bulmuş olsa da Mayıs 1937'de son verilmiştir. 26 Mayıs 1937 tarihli oturumda Celal Bayar kontenjan sisteminin kaldırıldığını şu cümlelerle duyurmaktadır;

"Memleketimizde, hayat pahalılığı sebeplerinden birisi de, milli ekonomi ve milli koruma bakımından aldığımız tedbirlerdir. Bunu cesaretle ve Hükûmet namına söylüyorum. Ve bunu söylerken, kendim de dahil olduğum halde kimseye karşı en ufak bir tenkid şemmesi de beslemekte değilim. Milli ekonomi ve milli korunma icablarımızın istilzam ettirdiği tedbirleri aldık. Ve bunlardan azami surette istifade ettik. Fakat öyle bir etaba vasıl olduk ki, artık bunlardan, bir kısmından feragat edebiliriz, hatta bu sefer de milli ekonomimiz icabati bunu istilzam ediyor: Kontenjan yani bir kısım malların hiç sokulmaması, bir kısmının ise ancak mahdud miktarlarda sokulması sistemi. Bu sistem ticari hayatı sıkıyordu. Karışık ve müşkül bir idare makinesi vücade getiriyordu. Fiatleri yükseltiyordu. Milli istihsal üzerinde harici rekabet elemanının tesirlerini azaltıyordu. Biz halen, Başvekilim ve Maliye vekili arkadaşımınla mutabık kaldığımızı ilave ederek arzede bilirim. Kontenjan sistemine nihayet vermek kararını vermiş bulunuyoruz (TBMMZC, 1937, s. 286)".

Sonuç

1920'li yılların sonu itibariyle gerek yurtiçinde gerek dünyada yaşanan gelişmeler, devletin ticaret dengesini sağlamak adına tedbirler almaya sevk etmiştir. Türk lirasında yaşanan değer kaybı, ithalat spekülasyonlarıyla krizlerin yaşanması ve tüm bunlara dünya buhranının etkileriyle tarımsal mal fiyatlarındaki hızlı düşüş eklendiğinde, 1930'lu yıllar himayeci politikalar ve ardı ardına çıkan kararnamelerle geçmiştir. Devlet sadece himaye etmekle kalmamış bizzat piyasada en etkili aktör olmuştur. Bu tedbirlerden en önemlisi olan Kontenjan usulünde ithalatın miktar veya tutar olarak sınırlandırılması, oluşan dış ticaret açığını kapatmada en etkili yol olmuştur. Döviz ihtiyacını karşılamak adına ihracatın teşviki ise Takas usulünü gerekli kılmıştır. Uygulanan bu usullerle makro göstergelerde olumlu olan gidişat, yurtiçi piyasada ise tam tersi etkiye sebep olmuştur. İthalat-ihracat dengesini gözetmek için alınan tedbirler piyasada tüccarından, esnafına, sanayicisinden köylüye kadar tüm iktisadi kesimleri farklı açılardan etkilemiştir.

Kontenjan usulünü sadece dış ticaret verileri üzerinden değerlendirmek şüphesiz eksik bir okuma olacaktır. Sağlanan dış ticaret dengesi, yurtiçindeki iktisadi faaliyetlerin duraksaması pahasına gerçekleşmiştir. Ülkede ticaret hacminin düşmesine ve buna bağlı olarak refah gerilemesine neden olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca kontenjan usulü neticesinde ithalat maddelerinde hacim olarak değişme yaşanmakla birlikte ithal edilen malların çoğu

tüketim mallarından oluşmakta ve mal arzında meydana gelen daralma fiyat artışlarına neden olmuştur. Kontenjan ve takas usulünün sebep olduğu arz daralması ayrıca ihtikâr ve kaçakçılığa da sebebiyet vermiştir. Normal şartlar altında ancak olağan-dışı durumlarında (savaş, kıtlık) meydana gelen bir durum olan ihtikâr, bu kararlar birlikte bazı kesimler için yüksek kârlı işleri doğururken, savaşlardan kendisini toparlayamamış halkın önemli kesimi için hayat pahalılığının devam etmesi demektir. İhtikârı önlemek üzere kanunlar çıkmış olsa da fiyat artışlarını engellemek mümkün olmamıştır. Kaçakçılıkla mücadele ise komisyonlar tarafından yürütülmektedir. Soruşturmalara yürütülmesi ve sonuçlanması ise yıllarca süren araştırmaları gerektirmiştir.

Üstelik tarıma dayalı bir ihracat rejiminde takas ve kontenjan usulünün başka mahsurları da olmuştur. Sınai mamul mallara göre daha ucuz olan tarım ürünleri karşılığında mal ithal edebilmek için gerekenden fazla mal ihraç etmek durumunda kalınmıştır. Bu durum bir taraftan uluslararası piyasalarda ihraç ürünlerinin fiyatını düşürüp ihraç hacminin artmasına neden olurken içeride ise ihtiyaç duyulandan daha az mal kalmasından dolayı dengesizliklere neden olmuştur. Özellikle Takas usulü, tarım malı ihraç eden bir memleket için başlıca istikrarsızlık kaynağıdır. Üreticinin kazanamadığı bu usulde, aşırı kârlar elde eden imtiyazlı kesim dışında kalanlar hem içeride üretilen hem de ithal edilen ürünü olduğundan daha pahalı bir fiyata tedarik etmek durumunda kalmıştır.

İlgili usullerin uygulamaları bürokratik yavaşlığı ortaya çıkarırken, eldeki mevcut teşkilat yapısıyla, faaliyetlerin işleyişine zarar vermiştir. Ardı ardına çıkan kararnamelerdeki tutarsızlık ve ihtiyacı temin etmekten uzak bir anlayış, devletin olaylara müdahale beklentisini artırmıştır. Uzman bir kadro oluşturulmadan alınan kararlar, deneme yanılma yoluyla işlenir olmuştur. Şikâyetler üzerine kararnameler ya değiştirilmiş ya da kararnamelerin dışında yeni yeni kararlar verilerek çözüm yoluna gidilmiştir. Sıklıkla “memleket kârı” vurgusu yapılırken, memleketin iktisadi kesimleri zarar görmüş, devletin de sınırlarını aşan uygulamalar devletten beklenir olmuştur.

Kontenjan usulündeki amaçlardan biri de ithal ikamesine gidilerek ülke sanayisinin gelişmesine zemin hazırlamaktır. Ancak kararların sıklıkla değişmesi, geçmiş yıllarda verilen muafiyet kararlarını dahi etkilemiştir. Özel girişimcinin sanayiye geliştirmesi bir yana üretimi durma noktasına gelmiştir. Yalnız tüketim malları değil sanayicinin ihtiyaç duyduğu ara ve yatırım mallarının da kontenjana tabi olması, sanayiciyi başka yöntemler bulmaya itmiştir. Sanayicinin yanı sıra tüccar kesimi de türlü türlü yöntemler deneyerek faaliyetlerini sürdürmeye çabalamıştır.

Kontenjan ve takas usulünün öncelikle dış ticaret açığında meydana gelen pozitif denge içinde sermaye birikimini mümkün kılması olumlu neticesi olarak düşünülmektedir. Kontenjan usulünün kaldırıldığı 1937 yılından sonra dış ticaret dengesi tekrar negatife dönmüştür. Ancak daha önce de vurgulandığı üzere sadece dış ticaret verileri sağlıklı bir ekonominin ve büyüme potansiyelinin teminatı için yeterli değildir. Ekonomi, toplumdaki ihtiyaçların karşılanmasının optimum yolunu ararken toplumun tüm kesimlerini göz önünde bulundurmakla yükümlü olduğu gibi olumsuzlukları (yoksulluk, kıtlık) bertaraf edebilecek ve genel refah düzeyini de arttırıp yaygınlaşmasını sağlayacak uygulamalarla mümkündür.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA. (1932, Temmuz 13). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer Numarası: 30.51.19.

BCA. (1932a, Eylül 18). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer numarası: 31.62.13

BCA. (1932b, Kasım 16). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer numarası: 31-70-10.

BCA. (1932c, Kasım 16). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer Numarası: 31-70-6.

BCA. (1933a, Ekim 3). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer numarası: 39.69.2

BCA. (1933b, Ekim 12). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer Numarası: 39.70.7

BCA. (1935, Şubat 17). (30-18-1-2 Kararlar Daire Başkanlığı), Yer Numarası: 52-11-14.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC)

TBMMZC, İ:9, C X, 26.11.1932.

TBMMZC, İ:49, C:8, 19.5.1932.

TBMMZC, İ:50, C XV, 15.5.1933.

TBMMZC, İ:51, C XV, 16.5.1933.

TBMMZC, İ:53, C XV, 18.5.1933.

TBMMZC, İ:65, C XVIII, 26.5.1937.

Kitap, Makale ve Gazeteler

Adnan. (1933, Şubat 11). İktisat vekilinin tetkikleri. *Son Posta*, 1.

Ahmet Şükrü. (1932, Temmuz 23). Altı aylık ticaret muvazenesi lehimizedir. *Milliyet*, 1.

Akşam. (1931, Aralık 17). Kaçakçılıkla mücadele, 2.

Akşam. (1932a, Mart 17). Kontenjan değişmiyor, 1.

Akşam. (1932b, Nisan 8). İthal edilecek malın tüccara taksimi isteniyor, 1.

Akşam. (1932c, Nisan 9). İzmirde kahve buhranı, 5.

Akşam. (1932d, Eylül 6). Harici ticaretimiz, 1-2.

- Akşam. (1935, Eylül 10). 22 bin travers girecek mi?, 5.
- A.S. (1932, Eylül 8). Millî Sanayi Birliğinde Bir kaç saat. *Vakit*, 8.
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1969). *1927 Sanayi Sayımı*. Ankara.
- Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü. (1939). *İstatistik Yıllığı 1938-39*. İstanbul: Hüsnütabiat Basımevi.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye’de Devletçilik*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Boratav, K. (2011). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009* (15. bs). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Cevat Nizami. (1932, Eylül 9). Kontenjan. *Akşam*, 1-2.
- Cumhuriyet*. (1929a, Mart 8). İthalat artıyor, 2.
- Cumhuriyet*. (1929b, Temmuz 3). Manifatura ithalatının fazlalığı fena neticeler veriyor, 2.
- Cumhuriyet*. (1932a, Kanunisanı). Gümrük varidatımız 20.000.000 lira tutacak, 1.
- Cumhuriyet*. (1932b, Şubat 29). Şekerden sonra kahve ve limon ihtikârı, 3.
- Cumhuriyet*. (1933a, Mart 6). Kâğıt ve demir gelmiyor!, 4.
- Cumhuriyet*. (1933b, Mayıs 30). Küçük paketlerle yapılan ithalat., 2.
- Cumhuriyet*. (1933c, Eylül 16). Dünya buhranı, Türkiye ve diğer memleketler, 4.
- Cumhuriyet*. (1933d, Eylül 21). Yeni kararnamenin faydaları, 1.
- Cumhuriyet*. (1934a, Mayıs 1). Kambiyo, kontenjan tedbirlerinin esbabı, 3.
- Cumhuriyet*. (1934b, Haziran 21). İhracat tacirleri ne istiyorlar?, 2.
- Cumhuriyet*. (1934c, Haziran 22). Tarihi evrak, 3.
- Cumhuriyet*. (1934d, Aralık 12). Sanayicilerin kongresi, 3.
- Felek. (1932, Ekim 20). Bozguncu Esnaf. *Milliyet*, 4.
- Halil Murat. (1931, Kasım 28). Memleket iktisadiyatını korumak için cezrî tedbirler, şiddetli icraata lüzum vardır.. *Milliyet*, 4.
- İstanbul Ticaret Odası. (2012). *Türkiye’de Ticaretin Öncü Kuruluşu İstanbul Ticaret Odası 1923- 1960* (U. Gülsoy & B. Nazır, Ed.). İstanbul: İstanbul Ticaret Odası.
- Kanunbmmc01001873.pdf. (t.y.). Geliş tarihi 05 Kasım 2022, gönderen https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanunbmmc010/kanunbmmc010/kanunbmmc01001873.pdf
- Kaymakçı, Ö. B. (2015). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarihi, Düşünsel Bir Deneme: Türkiye Ekonomisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kazgan, G. (1977). Türk Ekonomisinde 1927-35 Depresyonu, Kapital Birikimi ve Örgütlemeler. *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938 içinde* (ss. 231-274). İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını.
- Kazgan, G. (2013). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2009) “Ekonomi Politik” Açısından Bir İrdeleme* (4. bs). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keyder, Ç. (1992). *Türk Demokrasininin Ekonomi Politikası*. İ. C. Schich & E. A. Tonak (Ed.), *Geçiş Sürecinde Türkiye içinde* (ss. 38-75). İstanbul: Belge Yayınları.
- Keyder, Ç. (2010). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar* (16. bs). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurun*. (1935, Ağustos 15). Takas yolsuzluğu, 1.
- Mango, A. (2012). *Atatürk Modern Türkiye’nin kurucusu* (F. Doruker, Çev.; 9. bs). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Mehmet Asım. (1932, Mart 24). Kontenjan usulü ve iktisadi hayatımız. *Vakit*, 1-2.
- Milliyet*. (1932a, Ocak 10). Biriken paketler ancak üç ayda çıkabilecek!, 3.
- Milliyet*. (1932b, Nisan 5). Limon bulmak kabil olmuyor, 6.
- Milliyet*. (1932c, Mayıs 6). Kontenjan kaçakçılığı., 2.
- Milliyet*. (1932d, Mayıs 15). Şeker az mı kalacak, 3.
- Milliyet*. (1932e, Mayıs 17). İstanbulun şekerleri taşraya gönderiliyor, 3.
- Milliyet*. (1932f, Temmuz 14). Talimatname bekleniyor, 3.
- Milliyet*. (1932g, Ağustos 17). Kontenjandan zarar görmüş vaziyette değiliz, 2.
- Milliyet*. (1932h, Ağustos 28). Fabrikacılar yarın toplaniyor, 6.
- Milliyet*. (1932i, Ağustos 30). Fabrikacılar dün vaziyeti görüştüler, 3.
- Milliyet*. (1932j, Kasım 20). 16 Teşrinisaniye kadar beyannamesi verilen eşya son tahdit listesinden istisna edildi, 1.
- Milliyet*. (1933a, Ağustos 24). Takas usulü niçin kaldırıldı?, 1-5.
- Milliyet*. (1933b, Ekim 8). Kontenjana çay konacak, 3.
- Pamuk, Ş. (2011). 20. Yüzyıl Türkiye'sinde İktisadi Değişim: Bardağın Yarısından Fazlası Dolu Mu? R. Kasaba (Ed.), & Z. Bilgin (Çev.), *Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye: C. IV* içinde (ss. 275-311). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Seyfi, A. R. (1934, Kânunusani). Türkiye'de 1933 İktisat Senesi Mühim Hâdiseleri. *İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası*, 50, 17-21.
- Silier, O. (1975). *1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü*. Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar 1973 (ss. 485-533). Ankara: Mars Matbaası.
- Son Posta*. (1932a, Mart 4). Bulgarlara satılan evrak, 3.
- Son Posta*. (1932b, Mart 11). Takas komisyonu üç esas üzerinde duruyor, 1.
- Son Posta*. (1932c, Mart 11). Tarihi evrak sefaretimize iade edildi, 3.
- Son Posta*. (1932d, Mart 20). İster inan ister inanma, 3.
- Son Posta*. (1932e, Mart 22). Takas meselesi, mühim bir meseledir, 2.
- Son Posta*. (1932f, Mayıs 15). Kırtasiyecilikten vazgeçmeliyiz, 2.
- Son Posta*. (1932g, Haziran 27). Piyasamızda birtakım sahte tacirler türedi, 1.
- Son Posta*. (1932h, Temmuz 11). Tarihi evrak nihayet müzeye teslim edildi, 10.
- Son Posta*. (1932i, Temmuz 22). Çorapçılar, 1.
- Son Posta*. (1932j, Ağustos 24). Fabrikacılar müşkül vaziyette kaldıklarını ileri sürdüler, 3.
- Son Posta*. (1932k, Ağustos 25). Memleketin iktisadiyetile oynuyorlar, 3.
- Son Posta*. (1932l, Eylül 4). Gümrük idaresinde beklenilmeyen bir mesele çıktı, 1.
- Son Posta*. (1932m, Eylül 6). Piyasadaki Bedbinlik kökünden izale edilecek, 1.
- Son Posta*. (1932n, Eylül 8). Fabrikaların hükümetten istedikleri şey anlaşıldı!, 1, 14.
- Son Posta*. (1932o, Eylül 9). Planlı iktisat siyasetine doğru. *Son Posta*, 3.
- Son Posta*. (1932p, Eylül 13). Tacirler, fabrika işletenlere aynı fikirde değill, 11.
- Son Posta*. (1932q, Eylül 16). Bize kabahat bulanlara hayret ediyoruz, 1, 11.

- Son Posta.* (1932r, Eylül 18). Kontenjan sisteminin kusurları, 3.
- Son Posta.* (1932s, Eylül 19). Kararlar verildi: Vekiller Heyeti vesika ticaretini ilga etti, 1.
- Son Posta.* (1932t, Eylül 27). İster inan ister inanma, 3.
- Son Posta.* (1932u, Ekim 11). İster inan ister inanma, 3.
- Son Posta.* (1933, Haziran 2). Gümrükte İthalât Dünden itibaren durdu, 1.
- Son Posta.* (1935a, Şubat 19). Kaşar peyniri mi? Kaşkaval peyniri mi?, 3.
- Son Posta.* (1935b, Haziran 26). Takas yolsuzluğu tahkikatı sona erdi, 2.
- Son Posta.* (1935c, Ağustos 7). Takas Yolsuzluğu, 2.
- Tekeli, İ., ve İlkin, S. (1982). *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını.
- Tezel, Y. S. (1977). 1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Dış İktisadi İlişkileri. *Atatürk Dönemi-nin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları 1923-1938 içinde* (ss. 193-229). İstanbul: İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını.
- Tunçay, M. (1992). *T.C.’nde Tek, Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* (3. bs). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Vakit.* (1932a, Mart 12). İhtikâr meseleleri, 6.
- Vakit.* (1932b, Eylül 19). Sanayiciler memnun!, 1.
- Vakit.* (1932c, Aralık 7). Kontenjan, 3.
- Vakit.* (1933a, Şubat 12). Kontenjan kaçakçılığı nasıl yapılıyor?, 3.
- Vakit.* (1933b, Ağustos 24). Takas kaldırıldıktan sonra borsada, 10.
- Vakit.* (1934, Mart 4). Takas yolsuzluğu, 3.